

Simoncsics Péter

Emlékezés egy „intézményre”

Szépe György (1931–2012)

Méltó utódja volt anyai ági nevezetes ősének, Losontzi Istvánnak (1709–1780), akít az utókor „Praeceptor Hungariae”-ként tart meg jó emlékezetében mint a *Hármas Kis Tükör* első kiadása, 1771 óta eltelt több mint 200 éve alatt majd három tucat kiadást megérő szerzőjét. A nagykőrösi iskola utrechti egyetemen teológiai doktorátust szerzett „akadémikus rektorának” nemcsak vér szerinti, hanem szellemi leszármazottja is volt Szépe György, mert hozzá hasonlóan maga is az európai kultúra képviselője és terjesztője volt hazájában, amelyet híres őse halála és az ő születése közti időben is már annyiszor betemetett az avar puszták homokja.

Szerencsémnek tartom, hogy találkoztam vele, s hogy pályám szinte minden fontos fordulóján föltűnt – pedig nem voltam a tanítványa, mert szegediként a szegedi egyetem hallgatója voltam, s ott Hajdú Péter tanítványául szegődtem a 60-as évek második felében, míg ő Budapesten folytatta tanulmányait, fejtette ki tudományos és pedagógiai tevékenységét. Szépe György fizikai, de még inkább szellemi mozgékonyágát mutatja, hogy éppen Szegeden találkoztam vele, először nem is személyével, hanem csak a nevével – még gimnazista koromban, a 60-as évek elején. Mindez a kibernetika és számítástechnika hazai úttörője, Kalmár László professzor lakásán történt, ahová szüleink régi barátságának és Laci bácsi velünk (öcsémmel és velem) egyívású Zoltán fiával való baráti, úgyszólván testvéri viszonyának köszönhetően bejáratos voltam. A gyerekszobában zajongtunk éppen, amikor Laci bácsi felesége, Erzsike néni ránk szólt, hogy csöndesebben, mert Laci bácsival „Szépe Györgyék” tárgyalnak. Hogy ki lehetett, kik lehettek még ott Szépe Györgyön kívül, s hogy milyen minőségben, nem mondta, de jelképesnek tartom, hogy Szépe György neve megragadt emlékezetemben, holott a nyelvészetről még nem volt semmi elképzelésem, így arról sem tudtam, hogy Szépe György – nyelvész.

Hogy mi a nyelvészet, s ki a nyelvész, arra nézvést a széles publikum, a művelt nagyközönség emlékezetében máig él Lőrincze Lajos, az „Édes anyanyelvünk” izes dunántúli akcentussal beszélő szerkesztőjének képe, illetőleg hangja, meg az utána következő, kevésbé népszerű nyelvművelő és nyelvvédő rádió- és tévéműsorok alkotóié. Ezekből a műsorokból a nyelvészet úgy képzik meg a nagyközönség elméjében mint a „helyes” beszéd szabályainak gyűjteménye, a nyelvész pedig mint e gyűjtemény, következőképpen mint a nyelv őre, sőt „főlkent” védője. Ezt az – adott esetben a műsorvezető személyének köszönhetően esetleg – rokonszenves képet rontja az iskolai nyelvtanórák többnyire elborzasztó élménye, a helyesírás és egyéb nyelvtani csuklógyakorlatok emlé-

ke. Röviden és sommásan: a mondottakból következően a nagyközönség a nyelvészt ítélő-, sőt büntetőbíróként képzei el, aki megmondja, mi a helyes, hogyan kell helyesen beszélni és írni, aki nem egyszerűen felügyel a nyelvtan szabályaira, s azok betartására, hanem egyenesen ő az, aki ezeket a szabályokat hozza, következésképpen sokak szemében ő a nyelv „ura”.

Szépe György nem ilyenfajta nyelvész volt. Ő a nyelvet, s vele együtt a nyelvtant szélesebb kontextusban fogta föl, úgy, mint a kultúra más régióival szoros kapcsolatban álló szeletét, amely mind időben, mind térben hatalmasabb mint az őt használó ember. A Horányi Özséb készítette interjúban mondja: „A nyelvészetet [...] én úgy fogom fel, hogy ez egy integráló tudomány. Integrálja az összes tudománynak – amit elér, ami tudomására jut – a nyelvvel kapcsolatos vélekedését, problémakezelését és eredményeit.” Ugyanott nyilatkozik arról, hogy mi vitte őt erre a pályára: „nekem teljesen mindegy volt, hogy nyelvész leszek, irodalmár vagy középkori történész. [...] ...matematikus vagy kémikus is szívesen lettem volna, de hát inkább magyar–francia szakosnak mentem”, mert „véletlenek sorozata alakított ilyenné”. Szépe György „véletlenei” két, egymással nem harmonizáló halmazát egyfelől családi körülményei, másfelől az ország történelmi helyzete adták. Családi háttere, amely mint fentebb említettem, anyai ágon a magyar művelődés egy fölülvélő szakaszáig nyúlik vissza, édesapja és anyai nagyapja ügyvédi hivatásával együtt pedig a XX. század első felének azt a vidéki patrícius életformáját jelenti, amelyet Márai Sándor írt meg az *Egy polgár vallomásaiban*. Ami pedig a tágabb történelmi hátteret illeti, Szépe György korai formáló évei nem sorolhatók az ország emelkedő korszakai közé, ifjúkora, egyetemi tanulmányainak évei (1949–1953) pedig kifejezetten a legsötétebb korszakok közé tartoznak. Családja mégis biztosította, hogy Szépe György gyermekkorában a magyar és európai műveltség kölcsönössége és folyamatossága jegyében teljen el. Édesapja és nagyapja gazdag és sok nyelvű könyvtára, az általuk előfizetett országos és európai napilapok, folyóiratok széles panorámát tártak föl a minden iránt érdeklődő gyermek, majd ifjú Szépe György előtt, és megalapozták tájékozottságát, amit élete végéig megőrzött. Az ügyvédi iroda működése, amelynek feladata volt, hogy jogi keretbe szorítva kezelje a társadalom hétköznapi konfliktusait, minden bizonnyal hatott a fiatal Szépe Györgyre, és miközben igazolta a még gyermek- és ifjúkorában szerzett jártasságát a római és nemzetközi jogban, előkészítette az ő későbbi tudományszervezői aktivitását. Szépe György „véletlenek összjátékának” tartotta pályájának alakulását, másfelől azonban az a körülmény, hogy jogász családból jött, hogy a jog „bölcsojéből” pillantotta meg a világot, s lett végül nyelvész, nagyon is egybevágh a modern nyelvészet történetével, amelynek XIX. századi kezdeteit éppen egy jogtudományi pamfletben¹ véli fölfedezni a pedagógus Karácsony Sándor (1891–1952)² és vele összhangban a nyelvész Robert Austerlitz (1923–1994)³, ekképpen tehát mégis „szükségszerűnek” mutatkozik Szépe György „egyedfejlődése”, amennyiben megismétli a nyelvtudomány „törzsfejlődését”.

1 A berlini egyetemen a római jog professzora, Carl von Savigny – nem mellesleg Wilhelm von Humboldt pártfogoltja és barátja – írta pamflet címe: *Vom Beruf unsere Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, szabad fordításban „Mit vár el korunk a törvényhozástól és a jogtudománytól”.

2 Karácsony Sándor tömören így foglalja össze Savigny pamfletjét: „a jog, éppúgy mint a nyelv és a szokás a népszellem alkotása s a jogászok és törvényhozók nem tetszés szerinti új jogi tartalmakat állapítanak meg, hanem már meglévő csírákat érlelnek, tehát a jogalkotásban nem az egyesek tudatos működése a döntő, hanem a tudattalanul tovahömpölygő jogáramlat” (Karácsony 1947: 49–50.).

3 Robert Austerlitz egy egész előadást szentelt arra, hogy megmutassa Gombocz Zoltán nyelvészeti fölfogásának jogfilozófiai gyökereit (Gombocz Zoltán és a mai magyar nyelvtudomány. In: Kiss-Szűts 1991).

Sőt, talán az sem véletlen, hogy Karácsony Sándor Szépe Györgynek professzora volt Debrecenben, Robert Austerlitz pedig amerikai tanulmányútján szerzett élethossziglan jó barátja.

Szépe György nyelvészi pályájának tételes ismertetése nyilván nem tarthat számot a mégoly művelt nagyközönség érdeklődésére, s ha mégis volna köztük érdeklődő, annak rendelkezésére áll sok szakfolyóiratban már megjelent vagy megjelenendő nekrológ, visszaemlékezés és, remélhető, hogy a nem távoli jövőben, munkásságát elemző monográfia is. Az itt következőkben az ő oeuvre-jének csak néhány pontjára tekintve próbálom felidézni röviden azt a kort, amelyben pályáját megfutotta, s amelynek alakításában tevékenyen részt vett.

Szépe György formáló évei tehát patricius családi védettségben és az egymással harmonizáló magyar és európai műveltség folytonossága jegyében teltek el Nagykőrösön. A II. világháború nemcsak emberi életekben és anyagi javakban hozott addig sose látott pusztítást, hanem szétszaggatta a társadalom amúgy is foszladozó szövetét, és vele együtt a művelődés hálóját is. Az egyetemi tanulmányait 1949-ben Debrecenben kezdő Szépe Györgynek mégis szerencséje volt abban, hogy a magyar és európai szellem világháborút átvészelt olyan kiváló képviselőit hallgathatta még, mint Hankiss János (1893–1959), Karácsony Sándor (1891–1952) és Bárczi Géza (1894–1975), akiknek egyéniségéhez és tanításához az ő addig megszerzett világképe zökkenőmentesen csatlakozhatott. Nyilván ennek is köszönhető, hogy az ugyanebben az évben az országra telepedő keleti despotizmus, és amit magával hozott, Európa és a nagyvilág úgyszólván légmentes kizárása, a szellemi „vasfüggöny” lehúzása nem jelentett neki oly nagy hátrányt, mint a modern európai műveltséghez addig hozzá nem jutó környezetből származó nagyszámú kortársa, az elsőgenerációs, ún. NÉKOSZ-nemzedéknek. A NÉKOSZ-nemzedék megjelenése a művelődés területén a háború utáni szociális változások pozitív hozadékainak legfontosabbja volt: a magasabb művelődés lehetőségeitől korábban elzárt néprétegek fiataljai, mondhatni történelmi jóvátételként, tömegesen jutottak be a felsőoktatásba és utána a közszolgálat különböző területeire, a közoktatásba, közegészségügybe és a közigazgatásba. A magasabb műveltség mint érték még a „kommunizmus” álarcát öltő keleti despotizmus döntéshozói számára is fontos volt abból következően, hogy a kommunizmus eszméje voltaképpen a felvilágosodásban gyökerezik, és bár hatalomra jutva eltorzult, mégis annak a „szülötte”. Ennek köszönhető, hogy az európai értékek – noha időről időre veszélyben forogtak a rezsim inherens kisebbségi komplexusa (paranoiája) miatt – mindvégig felszínen tudtak maradni mint elérendő műveltségesezmény a keleti despotizmus legpusztítóbb éveiben is, amelyek véletlenül (?) Szépe György egyetemi éveivel estek egybe (1949–1953). Ez az európai szellem folytonosságát képviselő – és életben vagy szabad lábon maradt – tanároknak és alkotóknak volt köszönhető, mint amilyen pl. Bárczi Géza professzor volt, aki Debrecen után Budapesten is tanára lett Szépe Györgynek. Ne felejtjük el azt sem, hogy Szépe Györgynek, mint fölkészült, érett befogadó közegnek, tudásra éhes fiatal embernek ugyanúgy szerepe volt az európai szellem ébren tartásában. (Jelzem, hogy az itt következő eszme-futtatásom nem dokumentált adatokon nyugszik, mégis igaznak vélem, amit a vele való majdnem fél évszázados ismeretség alatt összegyűlt apró jelek tettek számomra nyilvánvalóvá.) Szépe György családi hátterének is köszönhető fölkészültségénél, de alkotánál fogva is alkalmas volt a világháború és szörnyű végjátéka, majd a „vasfüggöny” rákövetkező leereszkedése okozta megszakadt kulturális folyamatosság helyreállítására, hogy az egykor volt európaias magyar műveltség és a Nyugat kultúrája közt „hidat” építsen. Ő ugyanis

nemcsak a NÉKOSZ-fiataloktól különbözött társadalmi státusánál és a belőle következő műveltségénél fogva, hanem saját osztályának, a polgárságnak egyetemre bejutott nemzedéktársaitól is. Míg ez utóbbiak többségét – érthető módon – a megmaradás ösztönétől hajtva a rejtőzködés módjainak keresése, a sérelmek kezelése (kompenzálása, elfojtása) foglalkoztatta, ő képes volt elvonatkoztatni a történelem szeszélyes és reá nézve is veszélyes fordulataitól, kivonni magát a hétköznapi mocsarából és a kultúra és műveltség magasabb színvonalára emelkedve valódi feladatokra koncentrálni. Ezeket a valódi – és a pillanat adta léptéknél nagyobb szabású – feladatokat természetesen meg kellett először találni, úgyszólván kibányászni a történelem „törmeléke” alól, és éppen ez volt az, amire őt családjának „patriciusi” háttere predestinálta, s aminek ő már egészen fiatal korától tudatában volt. És miközben az országban dúlt az osztályharc, ami helyekért, pozíciókért, végső elemzésben magasabb társadalmi státusért való tülekedést jelentett, ő ebben nem vett részt, ti. tisztában volt azzal, hogy nincs miért tülekednie, hiszen neki ez már születése óta megvan, mint nem anyagi természetű státus, hanem lelki diszpozíció, feladat, sőt hivatás – Noblesse oblige. Önéletrajzi interjújában említi, hogy *„az egyetem után Nagykanizsára kerültem a gépipari technikumba magyartanárnak. [...] nagyon szerettem Nagykanizsán technikum tanár lenni; nagyszerű életem volt, tanítottam, kollégiumi nevelő voltam és amatőr kosárlabdaedző. Nagyon jó volt.”* Az ötvenes évek elején, amikor televízió nem volt, s amikor a sport viszont még megközelítően az volt, aminek a XIX. század közepi Angliában, illetőleg kicsit később Amerikában eredetileg létrejött: a „fair play” eszméjét és gyakorlatát az elvadult nép körében terjesztő játék. Kosárlabdaedzőként Nagykanizsán Szépe György ezt az – azóta feledésbe merült, illetőleg feladott – népnevelő missziót teljesítette. Vallomásának további mondatai, hogy *„én nagyon könnyen beleoladok a környezetbe. Tehát én ugyanolyan otthon érzem magamat Párizsban vagy Barcelonában egy hét után, mint Nagykanizsán vagy Pécsen. Egyszerűen nem kötődök annyira a városhoz, meg ahhoz, hogy régóta ott legyek, hanem ahhoz a helyzethez, amiben élek, amivel körülveszem magamat”* megmagyarázzák Szépe György iménti „jó emlékeit” e korszakról. És ha ezeket a reflexiókat összevetjük nemzedékének azokkal a hiteles szociografikus háttérű irodalmi oeuvre-jeivel, pl. Szabó István (1931–1976) vagy Galgóczi Erzsébet (1930–1989) írásaival, amelyek a korszak nagyvárosban rekedt elsőgenerációs értelmiség kudarcos egzisztenciáinak vagy vidékre „száműzött” értelmiségijeinek kiszolgáltatottságáról, hányattatásairól szólnak, akkor megérezhetjük a Szépe Györgyöt körülvevő társadalmi atmoszférát, amit ő neveltetésének és szerencsés alkátának köszönhetően kortársainál jobban viselt: miközben a többség az országban szenvedett, ki azért, mert elvesztette korábbi státusát, „kiesett a pixisből”, ki azért, mert születési hátránya, régi alávetettsége megszűnt ugyan, de nem lelt helyette megnyugtató új (lelki) pozíciót, addig ő szilárdan állt a – senki által el nem vehető – helyén, s töltötte be hivatását magyartanárként, kosárlabdaedzőként, kutató nyelvészként.

Első pillantásra nagyon atipikusnak tűnhet az ilyen hozzáállás a magyar hagyományban. A politikai életben – innen származnak nemzeti példaképeink és idolkaink – általános, hogy kudarcosra fordult helyzetben a szereplők lelépnek a színről: Rákóczi és Kossuth emigrációba vonul, Teleki László, Széchenyi öngyilkos lesz, csak Deák Ferenc marad a helyén, s várja ki az alkalmas pillanatot a helyzet jobbra fordulására. A szellem világát azonban más imperatívuszok irányítják – régióinkban is. A XVI–XVII. század három részre szakadt, háborús hadjáratok pusztította Magyarországon virágzik a szellem, gondoljunk csak a Melanchthon-tanítvány Bornemisza Péterre, neveltjére, Balassi Bálintra, az Új-Testamentum fordító, nyelvtanító Sylvester Jánosra, az Erasmus-szal barátkozó Oláh Miklósról, a teljes Bibliát lefordító Károli Gáspárra, a Marot és Beza

zsoltárait fordító, ugyancsak nyelvtanító Szenci Molnár Albertre, a pamfletíró és egyetemalapító Pázmány Péterre, és akiknek gyámja volt, Zrínyi fivérekre – mindazokra, akiknek tevékenysége a humanizmus és reneszánsz-reformáció-ellenreformáció, az európai szellem „szentháromsága” meghatározta atmoszférában zajlik.

Mint fentebb már jeleztem, Szépe György ennek a szellemnek volt XX. századi képviselője. Nem tekinthető hát véletlennek, hiszen mintának ott volt előtte Bornemisza Péter, Sylvester János, Szenci Molnár Albert, nem utolsósorban széppapja, Losontzi István élete és munkássága, hogy ő lett (lehetett) az első egyike, aki a kettészakított világ, tőlünk vasfüggönnyel elválasztott Nyugat nyelvészeti fordulatáról értesült, és értesülését közvetítette a keleti despotizmus idején elszigetelődött, és éltető nedvek hiányában elsivagosodott magyar nyelvészeti életbe.

Intermezzo: a világháborúk, különösen a II. világháború, a Nyugat szellemi életében is törést hoztak. A XIX–XX. század nyelvészetét meghatározta a német nyelvészet, amelynek köszönhetően ez a diszciplína másfél évszázad alatt szinte a természettudomány rangjára emelkedett. A német nyelvészet presztízsét jelzi, hogy külföldi nyelvészek jöttek Németországba tanulni, köztük a dán Karl Verner (1846–1896), aki a természettudomány szigorúságát szorgalmazó újgrammatikus iskola egyik képviselője és díszlelt, továbbá a genfi Ferdinand de Saussure (1857–1913), akit a XX. századi nyelvészet egyik megújítójaként tart számon a szakma, mint aki a strukturalista szemléletet bevezette ebbe a diszciplínába. A német nyelvészet a náci éra alatt elvesztette vezető szerepét, mert művelői elhallgattak vagy elhallgattatták őket, meghaltak vagy emigráltak.⁴ A német nyelvészeti iskolákkal intenzív kapcsolatban álló, részben átfedésben lévő iskolák, a bécsi és prágai nyelvészkörök⁵ is megszűntek, illetve működésüket áttették Amerikába. Pl. André Martinet (1908–1999).

A II. világháború alatt lerombolt Európába csak lassan tért vissza az élet. A győztes amerikai hadsereggel együtt új „valutaként” vonult be a nájlonharisnya, a rágógumi, az amerikai cigarettamárkák (Marlboro, Camel), a Coca-Cola – továbbá a gépesített „öröm” kultúrája, a gépzene és lemezkultúra, röviden: az „immediate gratification”, a tettek gyors, azonnal elérhető hatásának csábítása révén. Mind e mögött ott tornyosult az amerikai ipar imponáló fölénye, általában a technikai kultúra megvásárolható termékeinek (mosógép, wurlitzer, turmixgép, autó) csábítása. Ez a technikai kultúra rövidesen

4 Jelzésképp álljon itt néhányuk neve: az indoeurópai nyelvészet alapító atyja Jacob Grimm (1785–1863) és Franz Bopp (1791–1867), a nagy utazó, terepnyelvész és nyelvfilozófus Wilhelm von Humboldt (1767–1835), a Darwin-fordító August Schleicher (1821–1868), a néplélektan atyja, Wilhelm Wundt (1832–1920), az Amerikába emigrált pszichiáter és nyelvész Karl Bühler (1879–1963), a fenomenológiai filozófia és nyelvészet képviselője, Edmund Husserl (1859–1938). A németek megszállta Franciaországból menekült Amerikába a strukturális antropológia legendás alakja, Claude Lévi-Strauss (1908–2009).

5 A bécsi nyelvészkör vezető alakja volt az emigráns orosz arisztokrata, Nyikolaj Trubeckoj herceg (1890–1938), a funkcionális nyelvészeti fordulat kezdeményezője, a nyelvészet forradalmian új diszciplínájának, a fonológiának megalapozója, akivel a mi Lazíczius Gyulánk (1896–1957) is intenzív kapcsolatban állt. Hirtelen halt meg – a náccal való konfliktusából következően – szívrohamban. A prágai nyelvészkör emblematisz alakjaként emlegetik a szintén orosz emigráns Roman Jakobsont (1896–1982), noha ő a brnói egyetemen működött mint a szlavisztika professzora. Roman Jakobson Trubeckoj legbenső barátja és szakmai társa volt. Csehszlovákia náci okkupációja elől az utolsó előtti pillanatban Budapesten át sikerült elmenekülnie, előbb Norvégiába, majd Svédországba. Budapesti tartózkodása alatt Lazíczius Gyula nyújtott neki menedéket újpesti otthonában. Stockholmi emigrációja idején pedig Lotz János (1913–1973), a Királyi Magyar Intézet igazgatója és a Stockholmi Egyetem magántanára vette pártfogásába.

megjelent a szellemtudományokban, így a nyelvészetben is Noam Chomsky 1957-ben történt föllépésével (Syntactic Structures). A szellem világa is lassan visszatért a régi kerékvágásba: hazatért sok Amerikába menekült tudós, nyelvész, antropológus, vallástörténész, etnográfus, feltöltekezve amerikai kollégáik gyakorlatias, Európából addig nem látszó eszméivel, pl. Claude Lévi-Strauss (1908–2009).

Már a világháborúra való készülődés, legnagyobb mértékben a nácizmus, de még előtte a véres polgárháború árán az Orosz Birodalom helyére lépő Szovjetunió is pusztító hatással volt a tudomány (és művészet) más területei mellett – a társadalmi életéről és gazdaságról nem beszélve – a nyelvészetre is, és átformálta az európai nyelvészet térképét, minek következtében a modern nyelvészet egykor oly fontos szerepet játszó központjai és iskolái, illetve ezek vezető személyiségei, mint a kazanyi, pétervári, drezdai, müncheni, berlini, bécsi és prágai a világháború előtt, alatt, sőt után emigráltak, és tevékenységüket áttették Amerikába. Ez azt jelentette, hogy Európa a nyelvészetben (is) elvesztette a XX. század első harmadában még meglévő vezető szerepét. A keleti despotizmus II. világháború utáni térhódítása és berendezkedése Közép- és Kelet-Európában az orosz polgárháború „késleltetett” folytatásának is tekinthető, aminek következtében a magát még a közel eső európai iskoláktól (Bécs, Prága) is távol tartó magyar nyelvészet a háború után még inkább elszigetelődött a mainstream nyugati nyelvésztől. A háború után a programadó nemzedék legjelentősebb tagjai emigráltak, mint Thienemann Tivadar (1890–1985), vagy külföldi kiküldetésükből haza sem tértek, mint Lotz János (1913–1973), de a magányos óriás, a fonológus-fonetikus Laziczius Gyula (1896–1957) a helyén maradt, hiába várva haza szovjet hadifogságba esett, majd a fogolytáborban meghalt fiát, miközben nemzedékének és az utána következő nemzedéknek ígéretes tagjai (l. alább a „destruktív nyelvész kör” tagjait) visszavonultak „csigaházukba” vagy korán meghaltak, mielőtt pályájuk beteljesedett volna, mint a szamojédista Györke József (1906–1946), vagy a határon túl fejtették ki – rövid idő után megszakadt (megszakított) – tevékenységüket, mint a bécsi és prágai nyelvészeti iskolával közvetlen kapcsolatot tartó és Laziczius nyomában járó, tragikus sorsú szlovákiai fonológus-nyelvjárás kutató Arany A. László (1909–1967). Az európai nyelvészet trendjeivel szinkronban lévő, a Bécsben működő Trubeckojjal és a Brnóban tanító Roman Jakobsonnal barátságot ápoló Laziczius Gyulát aljas módon „kinyírták”, ugyanúgy, ahogy a debreceni pedagógiaprofesszor és a társas lélektani alapon álló nyelvfilozófus Karácsony Sándort (1891–1952) is, ekképpen a modern európai szellemű nyelvészet képviselője éppen Szépe György egyetemi éve alatt úgyszólván megszűnt Magyarországon.⁶

Szépe Györgyöt lelki alkatának köszönhető szerencséje – szinte mindenki elfogadta: a tudósvilág becsülte nyílt eszét, viszonyulni tudását, a nomenklatura kádereinek paranoid gyanakvását pedig közvetlen modorával sikerült lefegyvereznie –, továbbá otthonról hozott nyelvtudása segítette ahhoz, hogy a 60-as évek elején bekerüljön azok közé a kevesek közé, akiket az MTA és a Ford-alapítvány egyezménye alapján hosszabb amerikai tanulmányútra „érdemesnek” talált az MTA személyzeti apparátusa. (Még egy totalitárius rendszer sem nélkülözheti teljességgel a hozzáértést: analfabéták nem képesek „hieroglifákat” fejteni, márpedig a XX. századi nyelvészet gyakorlati hasznát a modern kori hieroglifák, a különféle „kódok” megfejtése jelenti és igazolja.) Az akkor

6 Ez nem jelentette azt, hogy az európai trendeket jól ismerő nyelvészek nem maradtak volna az országban, de ha a helyükön, egyetemi vagy akadémiai pozícióban megmaradtak is – jelszéképpen csak két név: Gáldi László (1910–1974) és Telegdi Zsigmond (1909–1994) –, visszahúzódtak szakmai „csigaházukba”, nem állt módjukban iskolát teremteni, mozgalom indítására érthető okoknál fogva nem vállalkoztak.

oly kivételesnek számító alkalmat Szépe György a lehető legjobban használta ki. Lotz János tanítványa és utódja a Columbia Egyetem nyelvészeti tanszékén, Robert Austerlitz mesélte, hogy mennyire csodálták Szépe György hihetetlen szellemi kapacitását, rendkívül gyors felfogóképességét, amellyel az akkor új nyelvészeti irányzatokat, köztük első-sorban a generatív nyelvészetet magába szippantotta. Hazatérve az elsők között volt, aki a modern nyelvészet időközben Amerikába áttevődött centrumáról, a Bostonban működő Noam Chomsky (1928–) nevéhez kötődő generatív nyelvészetről tudósított (*Egy nyelvész útijegyzeteiből*. Valóság V/4. 84–88. 1962). Rövidesen alapos elemzést adott erről az akkor forradalmian új nyelvi modellről az általa kezdeményezett és szerkesztett tanulmányosorozat első kötetében, az *Általános Nyelvészeti Tanulmányokban* (A generatív nyelvtan transzformációs modelljéről, ÁltNyT I., 173–194., 1963). Egy év múlva, 1964-ben a sorozat második kötetében már a gépi fordítás problémájáról értekezett (*A magyarországi gépi fordítás néhány kérdése*. ÁltNyT II., 211–230.). Szépe Györgynek ezek a tanulmányai átfogják a generatív-transzformációs nyelvészetnek az elmélettől a módszer gyakorlati hasznosításáig, a gépi fordításig terjedő egész spektrumát. A generatív-transzformációs nyelvészet elméletét a II. világháborúban minden korábbinál fontosabb jelentőségűnek bizonyult hírközlés (a hír elrejtése és megfejtése, a kódolás és dekódolás gyakorlata) hívta elő. Ennek egyik gyakorlati leágazása volt a gépi fordítás, ami szoros kapcsolatban állt az amerikai életformát meghatározó technika-kultusszal, a mechanika, a gépek, a motorok „imádatával”. Tudjuk, hogy az Egyesült Államok katonai győzelme a csendes-óceáni hadszíntéren nagymértékben egy természetes nyelvnek, az Arizonában beszélt indián nyelvnek, a navahonak volt köszönhető, ti. ezt a nyelvet a japánok nem ismerték, s így megfejteni sem tudták a navaho nyelven – kódolatlanul – kommunikáló taktikai irányítók közleményeit. A hírközlést, a kommunikációt tehát kétfelől érte kihívás: egyrészt a technika felől, ti. hogyan lehet olyan „gépet” szerkeszteni, amely az üzenetet az egyik nyelvről a másikra tudja – lehetőleg emberi beavatkozás nélkül, kvázi automatikusan – fordítani, másrészt pedig a navaho példán fölbuzdulva az ún. egzotikus (kevésbé vagy egyáltalán nem ismert) nyelvek felől, hogy ti. az kell legyen a stratégiai cél, hogy ezekből a nyelvekből minél többet megismerjenek. Ez utóbbi fölismerés vezetett az amerikai kormányhivatal, a Center for Applied Linguistics megalapításához, amelynek második igazgatója haláláig éppen Lotz János volt – nem véletlenül, hiszen anyanyelve, a magyar „egzotikusnak” számított, melynek stratégiai értékét növelte Amerika szemében, hogy a kettészakított világ, s benne Európa keleti, „ellenséges” oldalán beszéltek. A gépi fordítás technikai alapját a logikai gépek, a – magyarul bizonyos értelemben félrevezetően számítógépnek nevezett – komputerek teremtették meg, és ezek létrehozásában is kitűntek a magyarok. Amerikában Neumann János (1903–1957), Magyarországon Kalmár László (1905–1976) voltak a számítástechnika és kibernetika úttörői. Utóbbinak a 60-as évek elejétől Szépe György munkatársa is volt. A kétfelől érkező kihívás inspirálólólag hatott a generatív-transzformációs nyelv elméletének alakulására. A Noam Chomsky (1928–) nevéhez kapcsolódó elmélet nem előzmények nélküli. A szintén amerikai matematikus és szemiotikus Charles W. Morris (1901–1979) már a 30-as évek végén kész volt egy logikai apparátussal elővezetett jelemélettel, amelyben nemcsak az évtizedekkel később divattá váló szemiotika korai klasszikusát, hanem technikai apparátusánál fogva Chomsky nyelvi modelljének előhírnökét is köszönhetjük. (*Theory of Signs, Unified Encyclopaedia of Sciences Vol. I*. Chicago University Press, 1938.) Chomsky elméleti kiindulópontja az, hogy miképp lehetséges véges számú elemből (szóból), a rájuk alkalmazott véges számú szabály segítségével, végtelen számú helyes nyelvi megnyilatkozást (mondatot) létrehozni (generálni).

Ugyanez a kérdés merül föl a nyelvet még nem beszélő gyermek (infant = nem beszélő, beszélni nem tudó) szempontjából, hogy ti. a nyelv elsajátításának folyamatát tekintve: miképp lehetséges, hogy a gyermek véges számú „helyes” (vagy éppen „helytelen”) mondatot hall hároméves koráig, s onnantól kezdve mégis képes végtelen számú helyes mondatot produkálni.

Szépe György érdemei elvitathatatlanok a Chomsky nevéhez kapcsolódó nyelvészeti szemlélet hazai meg- és elismertetésében. Ez az egész művelt világot meghódító szemlélet nem független az amerikai technikai civilizáció produktumainak háború utáni boom-jától, amelynek jelképe a rágógumi, a nejlonharisnya, a gépzene (a jazz és a pop), a rádió, majd a televízió, a mosógép és az autó volt. Jellemző, hogy a Chomsky előtti nemzedék képviselője, a nagy észtl nyelvész, Paul Ariste (1905–1990) a generatív-transzformációs nyelvészetet ironikusan „nájlonizmusnak” nevezte. Azzal együtt, hogy Szépe György kreatív módon hozzájárult a magyar nyelv generatív-transzformációs szemléletű leírásához (*Az alsóbb szintek leírása*. ÁltNyT VI., 359–465., 1969), a modern nyelvészet más mestereinek is tudott szószólója lenni. Fónagy Ivánnal (1920–2005) együtt ő volt Roman Jakobson több kiadást is megérvő válogatott írásainak szerkesztője és a kötet utószavának írója (*Hang – Jel – Vers*. Gondolat, Budapest, 1969, 1972), Lotz János válogatott írásainak is szerkesztője volt a tanítvány és a barát jogán (*Szonettkoszorú a nyelvről*. Gondolat, Budapest 1975), lektora volt a Fabricius-Kovács Ferenc (1919–1976) fordította és szerkesztette, Edward Sapir írásaiból összeállított kötetnek (*Ember és nyelv*. Gondolat, Budapest 1971).

Mi sem természetesebb, hogy előmozdítója volt a szemiotika hazai elfogadtatásának: Voigt Vilmossal és Szerdahelyi Istvánnal együtt társszerkesztője volt a *Szemiotikai tanulmánygyűjteménynek* (Budapest 1975), Horányi Özsébbel együtt ugyancsak társszerkesztőként jegyezte a *Jel tudománya* című kötetet (Budapest 1975).

„Hídépítő” munkája közben nem felejtkezett el hagyományosabb diszciplínák műveléséről sem. Az anyanyelvi nevelés és szociolingvisztika, nyelvi tervezés egész életén át foglalkoztatta, mindehhez kiváló szakembereket nyert meg – nyelvészetben innen és túl –, mint a pszichiáter Buda Bélát, a szlavista és finnugor nyelvész Fabricius-Kovács Ferencet, az orvos-pedagógus Kontra Györgyöt, az orvos-tudománytörténész-könyvtáros Vekerdi Lászlót, a reformpedagógus Zsolnai Józsefet és még sok más neves szakembert. A rokon tudományok kiváló képviselői mindig számíthattak támogatására és együttműködésére, mint az irodalmár-szociológus Hankiss Elemér, a folklorista-szemiotikus Voigt Vilmos. Ezek a nevek, amint a korábban felsoroltak is jelzik Szépe György érdeklődésének és aktivitásának szédtőően tág spektrumát.

Szépe György terjedelmes írott oeuvre-je csupán halvány jele széles érdeklődésének és tudományszervezői aktivitásának. Mert mindenekelőtt pedagógus volt, aki mágnesként vonzotta magához a tanítványok seregét, öntött beléjük lelket, erősítette önbizalmukat. Némi túlzással és a hozzá hasonlók sorsfordító szerepét hangsúlyozandó mondom, hogy az ő ideje előtt (és persze alatta meg utána is) a nyelvészetre – a magyar nyelvészet önmagába zárkózó hagyománya miatt – általában csak betonfenekű és képzelőerő nélküli fazonok fanyalodtak. Az 56-os forradalom utáni időben, a terror csitulásával, ő volt az első, aki hírt hozott, hozhatott a nagyvilágban történt változásokról, új irányzatokról, és hódította meg általuk a nyelvészetenek az új nemzedék újdonságra vágó és nonkonformista tagjait. Magam is e nemzedékhez tartozom, noha vidékiként nem tartoztam, nem tartozhattam tanítványai, a „Szépe-boyok és -girlők” seregéhez. De távolról érdeklődéssel figyeltem és nagy rokonszenvenvel követtem én is őket és meséiket, s örömmel vettem tudomásul, hogy ő is figyel rám. Visszatekintve pályámra,

csodálkozással veszem észre, hogy annak szinte minden fontos pontján fölbukkan Szépe György. Játékos kedve jeleként említtem dedikációját „*Ši-Mon-Čič kollégának*”, amit *Nyelvészeti jegyzetek* Arany János „*Valami az asszonánchról*” című tanulmányjáról különnyomatába írt valamikor a 70-es évek elején. Szépe György interpretációjában feltárulnak Arany János tanulmányának a magyar prozódia és verselés alapjai, meglepő „modernisége”. (A tanulmány, nem mellesleg, különleges helyet foglal el Szépe oeuvre-jében, mint az újdonság és hagyomány közti „hídverés” klasszikus példája, és egyszermind jele annak, hogy a *genius loci*, a „kőrösi szellem”, amelynek a „tanár” Arany János nemzedékeken keresztül ható képviselője volt, máig él. Itt említtem meg, hogy édesapjának köszönhetően, akinek Arany János volt az osztályfőnöke, Mészöly Gedeon (1880–1960) is ennek az Arannyal dústott „kőrösi szellemnek” a képviselője.)

Még ennek előtte, 1968-ban ő elnökkölt a *Formateremtő elvek a költői alkotásban* című konferencián a Ménesi úti Eötvös-Collegiumban, amikor tanárom, Hankiss Elemér meghívottjaként „eldadogtam” első nyilvános előadásomat Babits Ősz és tavasz között című versének szintaktikai párhuzamosságairól. Mint azóta is sokszor, időzavarba kerültem, s az elnöklő Szépe György úgy próbált rajtam tapintatosan segíteni, hogy az asztalon elhelyezett céduलाoszlopra fölírta a perceket, s fölülről véve el a cédulákat mutatta nekem a véteszen fogó időt: 3 perc, 2 perc, 1 perc... Az idővel való harcom egyre reménytelenebbé vált, természetesen nem tudtam befejezni tervezett eszme-futtatásomat, de ma is mosolyogva gondolok vissza a „végkifejletre”, úgy is mint Szépe György agyafúrtan játékos elméjének példájára: 0 perc. És ezzel a „visszaszámolással” indult el tudományos pályám! (Most döbbenek rá, hogy 2000-ben, pályám vége felé is ő áll mint habilitáló professzorom.) 1977-ben, a Magyar Nyelvszék III. Nemzetközi Kongresszusán Nyíregyházán is ő elnökkölt, amikor előadtam Karácsony Sándor és Lotz János 30-as években írott magyar nyelvtanairól. Előadásom, mint kilenc évvel korábbi debütálásom is, kiérleletlen volt, amit magam is éreztem. Szépe György azzal sietett segítségemre, hogy elnöki hozzászólásával hitelesítette témaválasztásomat: „Azt hiszem, én vagyok itt az egyetlen, aki Karácsony Sándornak is meg Lotz Jánosnak is tanítványa voltam.” Ennek az előadásnak a gondolati csírájából írtam habilitációs dolgozatomat *Magyar nyelvtan – egyetemes nyelvtudomány* címmel, s nyújtottam be a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Intézetének, amelynek emeritus professzora ki más is lehetett volna, mint Szépe György. Többször kértem ajánlását különböző pályázatokhoz, amit ő mindig készségesen megadott. Volt úgy, hogy támogatása sikert hozott, volt úgy, hogy nem – de segítőkészségét, támogatását mindig érezhettem. És amikor úgy fordult sorsom, hogy támogatott akadémiai munkahelyem megszűnt (mert – egyenesen személyemre szabottan – megszüntették) az ELTE-n, ő volt az, aki – tudva kiszolgáltatott helyzetemről – kérés nélkül sietett a segítségemre azzal, hogy beajánlott a Péntek János vezette Kolozvári Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékre vendégtanárnak, s ezzel nemcsak attól mentett meg, hogy aktív életem utolsó öt évét munkanélküliként kelljen végeznem, hanem lehetőséget adott rá, hogy új kihívásokra válaszolva és új barátokra lelve intenzív munkát végezhessenek, s mondjak búcsút a munkaerőpiac akadémiai életet is ostromló háborgó tengerének. Ez az öt év volt – Szépe Györgynek köszönhetően – életem talán legeredményesebb korszaka.

Személyiségének uralkodó jegye a szabadság és függetlenség volt – függetlenség a dogmáktól, szabadság a választásban, szabadulás a körülmények rabságától. A 60-as években az elsők között volt, aki elsajátította és propagálta az akkor nagyon modern generatív-transzformációs nyelvészetet. Nincs „chomksyabb” írás a kor nyelvészetében, mint Szépe György *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* VI. kötetében megjelent

tanulmánya, *Az alsóbb nyelvi szintek leírása* (1969) – csupa technika, a részletek minuciózus szemrevétele és szédítően bravúros tálalása. Mégsem lett belőle „dogmatikus” generativista, mint például a hozzá hasonlóan nagy hatású, de egyre inkább a saját „zsenialitásának” az örvényébe keveredő („becsavarodó”) Zsilka János, ő nyitott maradt más tanítások és eszmék irányában. Talán még kognitív nyelvészet nem is létezett, legalábbis neve nem volt még, amikor a Magyar Nyelvészek III. Nemzetközi Kongresszusán Nyíregyházán, 1977-ben, ő volt a megnyitó előadó, az Akadémia akkori elnöke, az agykutató Szentágothai János nyelvészeti tanácsadója, és ez nagyon meg is látszott az előadáson – a jól előkészített nyelvi-nyelvészeti adatokat lenyűgöző eleganciával tálalta a nagy hírű akadémikus. Ez az együttműködés jellemző mindkettőjükre: Szentágothaira, aki rátalált a hasonló gondolkodású fiatal tudósra, és Szépeére, aki kitűnően alkalmazkodott egy másik tudomány hitelesen megrajzolt háttéréhez – akár egy előadás tartamára is. Tanúja voltam hasonló jellegű együttműködésének professzorommal és mentorommal, a finnugor (uráli) nyelvész Hajdú Péterrel, aki több mint egy évtizedig igazgató volt az MTA Nyelvtudományi Intézetében, ahol Szépe György az Általános Nyelvészeti Osztályt vezette. Kettejük barátsága korábban kezdődött, még az 50-es évek elején, az MTA Nyelvtudományi Intézetének megalakulásakor, és egészen halálukig (sőt, azon túl is) tartott. Együttműködésük alapja egymás autonómiájának teljes és feltétel nélküli elismerése, amiben számomra az volt a leginkább bámulatra méltó, hogy némán, szavak nélkül, szinte titokban „nyilvánult meg”. Ilyen „egy húron pendülést” – hogy szinesztéziásan fejezzem ki magam – azóta is csak nagyon ritkán tapasztaltam a szakmában, sőt azon kívül is. Úgy sejtem, hogy az ő sok csalódást megélt nemzedékük jellemzője volt ez a hatékony védekező mechanizmus. Innen érthető meg az is, hogy a függetlenséghez való viszonyuk elválaszthatatlan párja volt náluk a lojalitás. Szépe György mindig lojális volt barátaihoz, tanítványaihoz, és hasonló lojalitást várt el tőlük. Csaknem negyven éves ismeretségünk alatt egyszer lehettem tanúja, hogy elvesztette hidegvérét – éppen azért, mert az elvárható lojalitást nem kapta meg. Nemzedékem egyetlen (zabolátlan) nyelvész zsenije, kezdő korában, még a 80-as évek elején, az ő közbenjárására, mondhatni, az ő személyes jóállására kapott aspiráns ösztöndíjat az Akadémia Tudományos Minősítő Bizottságától a Szovjetunióba. Az illető azonban visszalépett anélkül, hogy visszalépésének okát közölte volna. Szépe György úgy látta, hogy a fiatalember a saját önös érdekét a közérdek elé helyezte ezzel az illojális lépéssel, s így a szakma legjobbjai által kiépített védőállásokat gyengítette, ami Szépe György szemében megbocsáthatatlan véték volt. Én tudtam e visszalépés okát, de nem mondhattam el Szépeének, s ekképpen intervencióm nála barátom érdekében erőtlen érveken nyugodott („nagyon nagy tudású”, „mélyen szántó elme”, „nagy reményekre jogosító” stb.), minthogy a legfontosabb (és legemberibb) évről hallgatnom kellett. (Biztos vagyok benne, ha ismerte volna személyes indokát visszalépésének, megenyhült volna irányában.) Szóváltásunknak rám, illetve kölcsönös viszonyunkra nézve mégsem lett következménye, jóindulatát továbbra is élvezhettem, és ez is nagyon jellemző Szépe Györgyre: nem szekértáborokban gondolkozott, szövetséget mindig személyekkel kötött, soha nem csoportokkal, netán pártokkal, és mindig valamely nemes cél érdekében.

Lotz János alma matere, a bonyhádi Petőfi Sándor Evangélikus Gimnázium „Dr. Lotz János Anyanyelvi Szakkörének” vezetője, dr. Antoni Judit és Lenczné Vrbovszki Judit tanárnő kezdeményezésére nyári tábort szervezett nyelvészet és tömegkommunikáció iránt érdeklődő diákok számára, 2006-tal kezdve, azóta is minden évben. Ennek az úttörő kezdeményezésnek Szépe György volt a patrónusa, akitől a tábor neve is származik (*Lotz János Nyári Diákegyetem*), s aki többször eljött előadni, hogy személyes

élményei alapján megrajzolja Lotz János alakját és jelentőségét a XX. századi magyar és egyetemes nyelvészetben (*Lotz Jánosról, aki egyszeri jelenség volt három országban*. Terts 2006: 129–147.). E nyelvészeti tábor célja az volt, hogy a helyesírási csuklógyakorlatok és az iskolás (normatív) nyelvtani szemlélet korlátain túllépve izgalmasabb nyelvészeti perspektívát mutasson a 14–18 éves középiskolásoknak. Szépe György mint külső előadó a 60-as évek közepétől kezdve hasonló törekvések jegyében állt elére az általános nyelvészet megújításának a budapesti egyetemen: tanítványaiból alakult a Fiatal Nyelvészek Köre (a teljesség igénye nélkül néhány név jelzéseként: Heller Mária, Kenesei István, Komlósy András, Mártonfi Ferenc, Radics Katalin, Szabolcsi Anna, Bánréti Zoltán és mások), amely munkaközösség friss szemléletű tankönyveivel és középiskolai mintatanításaival lendületet adott az anyanyelvi nevelés modernizálásának a 70-es években. Szépe György az első azoknak a tudós személyiségeknek a sorában, akik több mint 30 évvel később fölléptek a bonyhádi tábor rendezvényein is: Daniel Abondolo a londoni egyetemről, Csepregi Márta és Horváth Iván a budapesti egyetemről, Gráfik Imre a szombathelyi főiskoláról, Benő Attila, Máthé Dénes, Molnár Bodrogi Enikő a kolozsvári egyetemről, Petőfi S. János a maceratai egyetemről, Péntek János a kolozsvári egyetemről, Kaltenbach Jenő a szegedi egyetemről, Simon Szabolcs a komáromi egyetemről, Terts István a pécsi egyetemről, Vászolyi Erik az ausztráliai Perth egyeteméről, és végül jelen írás szerzője – akkor még – a kolozsvári egyetemről. A fent említett tanárok képviselik a humaniorák úgyszólván teljes spektrumát, az összehasonlító finnugor nyelvésztől kezdve, a retorikán és szövegnyelvészetben, a szemiotikán, az antropológiai nyelvészetben és folklorisztikán, a kisebbségi nyelveken és nyelvpolitikán, a nyelvi jogokon át egészen a kontaktológiáig.

Minden közvetlensége ellenére rejtőzködő természetű ember volt, ízlését, lényének belső mozzgatórugóit, közéleti vonzalmait, politikai filozófiáját csak közvetve, némely írásán keresztül lehetett megismerni. Ilyen írása *The Budapest School of Linguistics* [A budapesti nyelvészeti iskola], amely egy 1991-es bloomingtoni előadásának nyomtatott változata (*Eurasian Studies Yearbook* 72 (2000): 5–28.). Szépe György szövegében előre jelzi, hogy a címben foglalt nyelvészeti irányzatot „iskolának” tulajdonképpen csak professzora, Bárczi Géza nevezte, és jellemzi az ő sokféleséget kedvelő természetét, hogy elfogadja ezt az elnevezést. Ebbe az „iskolába” nagyon eltérő típusú nyelvészeket sorol Szépe György. És nemcsak felsorolja a magyar nyelvészet jelentős alakjait a XX. század elejétől a század utolsó harmadáig, hanem be is illeszti őket a szakma európai hátterébe, és közben olyan ellentéppárokkal jellemzi őket, mint széles látókörű, részletekbe vesző, dinamikus, újító-megőrző típus, rétor-krónikás, lázadó-konformista, társasági lény-magányos. Ennyire különböző típusú kutatók és mesterek csak egy mindenre nyitott diák (Szépe György) képzeletében alkothatnak „iskolát”. A nagy ívű tanulmányból, speciálisan magyar jelenségeként, két momentumot emelek ki: elsőnek még a XIX. század utolsó harmadában, Budenz József (1836–1892) a finnugor nyelvészet első professzora alapította „kruzsok” néven elhíresült asztaltársaságot, másodikkal pedig ennek a 30-as években létrejött tréfás-anarchista változatát, a „destruktív nyelvészek körét”. A „kruzsok” azzal a céllal jött létre, hogy a nyelvészek oroszul tanuljanak (innen a „köröcske” elnevezés), mert a magyarokon kívül akkor minden rokon nyelv hazája az Orosz Birodalom területén volt található (még a finn és az észte is), s orosz tudás nélkül e nyelvek beszélőihöz, a tudomány forrásaihoz nem lehetett hozzáférni. Az eredeti célkitűzés háttérbe szorult, minthogy a legjobb diákok hamar megtanultak oroszul a maguk erejéből, míg a „kruzsok” afféle vendéglői asztaltársasággá alakult át, ahová kedden esténként eljártak a magyar, finnugor és altajista nyelvészek, és ahol

a nagy öregek asztalánál a diákoknak is jutott, ha szó nem is, de hely mindig. A 60-as évek végén még én is ülhettem Pais Dezső, „Tosu” tanár úr asztalánál az Erzsébet Szálló éttermében, s hallgathattam, másokkal együtt, szellemes sziporkáit, csipkelődését, annál is mohóbb figyelemmel, mert a professzor a katedrán álmosítóan unalmas volt. A „kruzsok” utolsó virágkora a sötét 50-es évekre tehető, akkor mutatkozott meg ugyanis ennek az informális intézménynek az ereje. A nyelvészszakmában úgyszólván minden itt dőlt el, holott az állam intézményei, a minisztériumi, akadémiai és egyetemi apparátusok, s a rajtuk parazitaként élősködő pártszervek mindent megpróbáltak maguk alá gyúrni. A „kruzsokot” azonban, úgy látszik, nem sikerült. Köszönhetően annak, hogy benne mindvégig működött egykori fiókintézményének, a „destruktív nyelvészek körének” független (anarchista) szelleme. A „destruktív nyelvészek köre” patrónusuk, a nagyvonalú és végtelenül művelt Gombocz Zoltán (1877–1935) halála után alakult, s az őket gyanakvással vegyes rokonszenvvel szemlélő nyelvészprofesszor, Melich Jánostól (1872–1963) kapott gúnynevüket büszkén vállalták. Ezt a „megbélyegző” elnevezést egyébként a kommün után hatalomra került nemzeti-keresztény kurzus propagandája alkalmazta az őszirózsás forradalom demokratikus változásokat ígérő intézményeiben szerepet vállaló alkotókra, Bartók Bélára, Kodály Zoltánra, Móricz Zsigmondra, Móra Ferencre – érthető tehát, hogy e „stigmát” büszkén viselték az akkor még fiatal vagy már nem is olyan fiatal, lázadó szellemű nyelvészek, mint például Gombocz Zoltán fölfedezettje és pártfogoltja, az orosz irodalom szakértőjéből a fonetika és funkcionális hangtan élenjáró kutatójává lett, tragikus sorsú nagy magányos, Laziczius Gyula (1896–1957) is. Holott, ha a magyar nyelvészetben valaki, hát éppen a destruktív nyelvészek, köztük is elsősorban Laziczius Gyula volt „konstruktív”. Ez a kurzusok úzusa, illetőleg abúza: emlékszünk még rá, hogy húszegynéhány évvel ezelőttig az 56-os forradalmat megbélyegzőként „ellenforradalomnak” nevezte a Kádár-kurzus propagandája, és „forradalmi” munkás-paraszt kormányának az ellenforradalmi munkás-paraszt kormányt, amely legkeményebben a munkásokat és parasztokat büntette a forradalomban való részvételük miatt. Az ún. rendszerváltozás nem hozott újat: a propagandakurzus úzusa, illetőleg abúza folytatódik tovább, a szavak eredeti jelentését egyre fokozódó intenzitással írják át a propagandisták, s kezük nyomán eredetileg ártatlan jelzők válnak megbélyegző szitokszavakká.

Szépe György, mint mondtam föntebb, a budapesti iskolát ellentétpárokban írja le. A purista fölfogás, amely a nyelv művelő-nyelvvédő irányzatot hozta létre és táplálja a mai napig, a nyelvre mint birtokunkban lévő vagy birtoklandó és – adott esetben – csi-szolando eszközre tekint, vele szemben áll a funkcionalista-pragmatikus fölfogás, amely szerint a nyelv nem birtokunk, hanem fordított a helyzet, mi vagyunk a nálunknál hatalmasabb nyelv birtoka, s ekképpen célszerű hozzá közelednünk, ezeket az arányokat fölismerve kell tudakolnunk törvényeit s alkalmazkodnunk hozzá. Ez utóbbi attitűd a világpolgár tudósé, az előbbi a maga köreibe (idiómájába) bezárkózó filiszteré és – paradoxnak tűnhet – a költőé. A budapesti iskola nagy nyelvészei, Gombocz, Laziczius nem voltak puristák, funkcionalistaként liberálisok és pragmatikusok voltak, a törekvéseiket figyelemmel és rokonszenvvel kísérő nagy kortárs költő, Kosztolányi Dezső mégis – bevallottan – purista volt. Purizmusa bravúr, mellyel megmutatta, hogy hogyan lehet idegen szavak használata nélkül verset vagy prózát írni, azaz tudatosan lemondani a rendelkezésre álló elemek egy részéről, vagyis „gúzsba kötve táncolni”. Ez a korlátozás (szelektív) pedig a költői mesterség lényege, és különbözik a filiszteri kicsinyességtől, az egyhelyben topogástól. Kosztolányi, és általában a költők viszonya a nyelvhez tehát más, mint a tudósé (és a közemberé), utóbbiak a nyelv tágasabb tengerén lebegnek, míg

az előbbieket csak merítenek belőle. A két felfogás megfér egymás mellett hiszen a nyelv tengere mérhetetlen mély, ahogy pl. Gombocz legjobb tanítványa, a funkcionista-pragmatikus elveken nevelkedett, liberális Lotz János is jól megfér Kosztolányi mellett mint személyi titkára a harmincas évek elején.

Szépe György most idézett tanulmányát vallomásnak tekintem, általa mélyen bepillanthatunk az ő életén át tartó tanuló mentalitásába, politikai és életfilozófiájába. Az argumentáció kötelező lépéseit kihagyva, kvázi „lőugrás” lépésben adódik a következtetés, hogy ő maga volt a nyelvészetben a XX. századi „budapesti iskola”, noha Pécsen lett belőle professzor, s ekképpen országos „intézmény”, amint egy másik szegedi pártfogoltja, Pálffy Miklós professzor mondotta volt róla. Neki sikerült személyében egyesítenie informális társulásokot (pl. a „kruzsokot”, a „destruktív nyelvészek körét”, a F fiatal Nyelvészek Körét, a bonyhádi Lotz János Nyári Diákegyetemet) és intézményeket (pl. az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Általános Nyelvészeti Osztályát, az általa újra létrehozott pécsi bölcsészkart), s képviselt általuk működő, és csak a magyar nyelvészetre jellemző konstellációkat. Élete végén visszatért oda, ahonnan elindult, a jogász felmenőitől „örökölt” feladatokhoz: az alkalmazott nyelvészet új diszciplínájához, a nyelvi tervezéshez, a nyelvi jogokhoz, a „hasznos nyelvészethez”. Láthattuk: nemcsak nyelvész volt, hanem a magyar és egyetemes kultúra integratív személyisége is – minden(féle) időben.